

Szigeti Lajos Sándor

Öntudatos kamaszvágak

József Attila két ifjúkori versének kontextusa

József Attila korai verseiről vagy igen részletesen szóltak az elemzők, mint tette azt Szabolcsi Miklós monográfiájának első kötetében, vagy az életrajzi-helytörténeti aprófilológia mozzanataiként mutatják meg őket, mint Péter László, vagy az érett pályaszakasz előzményének tekintve őket, rövid utalással élnek velük kapcsolatban, mint az utóbbi időszak kismonográfiái N. Horváth Béla és Tverdota György tollából. Pedig e versek több szempontból is fontosak a teljes életmű végiggondolásában, különösen azért, mert gyakori, hogy a fiatal József Attila rálelt olyan jelzős szerkezetekre, metaforákra, amelyeket később vagy szinte változatlanul, vagy motívumként beépített érett műveibe. Különösen fontosak lehetnek azok az esetek, „amikor a korán kialakított motívum későbbi visszatérései során előre kiszámíthatatlan módon, gondolatilag rendkívüli mértékben elmélyült, tehát a forma lényegi változatlanul hagyása mellett a formai elem jelentésszerkezetében ment végbe döntő változás” – írja Tverdota György, majd a nagyszámú példából egyet emel ki, mégpedig az *Ódát*, hogy megállapítsa: „A lét *dadog*, / csak a törvény a *tiszta beszéd*.” sorpár „előzményeit a költő ifjúkori kísérleteiben fedezhetjük föl. Az első ismert felbukkanás egy túlzással élő konvencionális udvarlási formulában található: a *Lányszépség dicsérete* című versben, amelynek lírai hőse nem érzi elég ékesszólónak magát ahhoz, hogy a szeretett leány szépségét méltó módon dicsérje. A *dadogás* és a *tiszta beszéd* ellentéte ebben az összefüggésben bukkan föl: »Valaki másnak kéne mostan jönni, / Ki nálam mégis *szebben tud köszönni*, / Ki *nem dadog*, látván szépségedet.« Az *El innen* című vers, talán nem függetlenül a *Zarathustra* hatásától, a lent és a fent világának szimbolikusan térbeli szembeállítására érdekében aknázza ki a *dadogás* és a *tiszta beszéd* oppozícióját: »Hol a *tiszta szavak nem dadognak*, / El innen, végre, a magasba, föl!« Nem kétséges, hogy formáját tekintve ugyanazzal a motívummal van dolgunk az *Ódában*, mint az első két esetben, csakhogy időközben József Attila megismerkedett a logikai platonizmus tanításával, amely a lét(ezés), az esetlegességek, a kontingencia árnyékvilágával szembeállítja a törvény (a lényeg) állandó, szilárd birodalmát. A *Lányszépség dicsérete* és a hóföldre csúcsok felé vágyakozó Nietzsche-tanítvány olyan formulára bukkan 1923-ban, amelynek kiérlelt, véglegesre csiszolt változatát csak egy évtized múltán, új gondolatokkal feltöltődve kapta meg. A korai és az érett költői gyakorlat közötti szerves összefüggés, lényegi folytonosság bizonyítékait [...] a technikai fogások, kialakult készségek, szerepfelfogás, rutin, műfajválasztás, formaképző elvek, tehát az alkotói diszpozíció egészének vonatkozásában is megtalálhatjuk. A pálya első öt esztendejének eredményeit utóbb a költő szinte nyersanyagként használta. Nemcsak túlélt rajtuk, számon is tartotta őket, vissza-vissza is tért hozzájuk, építkezhetett belőlük. De alábecsülnék az 1922 és 1927 között eltelt időszakot, ha csupán a felkészülés éveit látnánk benne.” (Tverdota, 17-18). Az a két vers, amelyekről magam szólni szeretnék, nem tartozik Tverdota szerint a remekművek közé, én mégis fontosnak találom őket, mégpedig több szempontból is: az első nyomtatásban megjelentek közt tarthatók számon, egy érdekes kísérletnek mutatkozó szegedi folyóiratban, a *Csöndben* láttak napvilágot, és egy jelentős kapcsolattörténet, a költő és Hont Ferenc barátságának dokumentumai. A két verset lássuk először ma ismert formájában! Az *Önarcképet* egy tervezett kötet összeállításához 1924 nyarán készült gépiratról ismerjük:

*Dacos, vad erdő sűrű hajam.
Már meggyötörte asszonyujj viharja,
Forró száj baglya néha megzavarja.
Alatta zúg a gondolatfolyam.*

*Milyen mély medrű, nem tudom, de mély.
Hitek szírtjét bús iszapjába mossa,
Nagy homlokom a Vaskapu-szorossa,
Hol rég utat vágott a szenvedély.*

*Zord partján – csókhíd szépen szökne itt,
Melyen portyázni víg asszony-tatár megy –
Örök-zsibongó, vijjogó madárhegy:
Sötét gond rakja bama fészkeket.*

*Szívemben vágyhegylanc, jaj-kráteres;
Még forró, fülledt nyár vonaglik völgyén
S dermedt, havas csucsán „Ember“-t üvöltvén
Egy örült lélek máglyákat keres!*

A versből jól látszik, hogy a fiatal költő bár túlstilizálja érzéseit, szerelmi költészetében – köztük a valóban remekműnek számítható *Hűség és Lányszépség dicsérete* címűekben is – egyértelműen arra mutat, hogy Adyt olvassa: éppúgy felnöveszti énjét, éppúgy isteníti magát, sőt hasonlóan „sátánosak” is versei, követi tehát az *Én* kitágításának Ady szentesítette módozatait. A verszárás a *Búgnak a támák* Adyját evokálja: „Havas csúcsával nézi a napot / Daloknak szent hegye: a lelkem, / Gonosz tárnáktól általverten. // Álmodok, lányok, bomlott ingerek, / Gondok, kínok vajták a mélyet: Gyűltek a támák és a rémek. // Fent, fent a csúcson: nagy-nagy szűzi csönd. / Gondolat-manók csoda-tánca, / Lent: a rémeknek harsogása.” Az *Önarckép* is olyan vers, amely visszaköszön érettebb költeményben is, mégpedig például *A Kozmosz énekében*, ahol így fogalmaz a költő: „Külön világot alkotok magam...”. De nemcsak Ady mutathatja meg magát e fiatakori versekben, hanem Juhász Gyula is. Az *Önarckép*nek előképe lehetett Juhász számtalan *Önarcképe* egyike, nem véletlen az sem, hogy – jegyzi meg Szabolcsi (352) – a későbbi években mindkét költő *Én költő vagyok* címmel ír majd verset. Juhászra emlékeztethet a lehulló, elhaló verszárás, de az is, hogy a verset lehet egy kétségbeesett, elhaló jajszóval zárni, jajgató hasonlattal befejezni. Szabolcsi Miklós hívja fel a figyelmet arra, hogy ahol nem Juhász Gyula-i a zárás, ott

Baudelaire-i pointe a befejezés. „Ilyenfajta zárása van a *Bús énekhívásnak* is, a *Versek végére*-nek is; adys szóval, de nem Adyra, hanem a *Romlás virágaira* emlékeztető technikával végződő kép van az *Önarckép* végén.” (Szabolcsi,365). E zárástípus a Baudelaire *Spleen és Ideál*-szonettek zárástípusa (ilyen többek közt *Az eladó múzsa* is: „Ah, már hitetlenül kell dallanod unott / napi kenyeredért hitvány Te Deumod, / tömjént lóbálni, mint bús ministránsgyereknek, // vagy titkos könnyeken edzett mosolyodat / éhes bohóc gyanánt kellett, s lelohadt / kedvéből új kacajt csikarni a tömegnek.” (Babits fordítása). Szabolcsi Miklós ezzel kapcsolatban ezt írja: „a leghíresebb *Spleen*-vers (»Mikor az alacsony égbolt az unalomtól nyögő lélekre...«) viszont az *Önarckép* egyik inspirátora lehetett (vö. végét: »...és a zsarnoki bosszú koponyámba üti fekete zászlaját« – József Attilánál: »...s dermedt, havas csúcsán 'Ember'-t üvöltvén / egy örült lélek máglyákat keres!«)» (Szabolcsi, 367). Magam kevésbé tartom fontosnak, de Szabolcsi Miklós annak is megpróbált utána nyomozni, miért asszonyt emleget a fiatal költő, s úgy véli, hogy 1923 végén volt egy szerelmi kalandja, mégpedig asszonnyal, s ennek az élménynek az emléke tér vissza még a késő tavaszi versekben, a *Caca*-szerelem teljében is. Értelmezésem szerint az asszony motívuma lehet minden valós élményt nélkülöző is, egyszerű Ady-átvétel is, vágyképzet, mely asszonyra lelni óhajításban nyilvánul meg, ezt bizonyítja a valamivel később írt *Asszonyvárás asszonyszobor mellett*: „Asszonyra várok, aki vággyal telve / Most szép, forró kezével / Hajamba túrna s nagyon megölelne.” E verset – szemben az *Önarckép* címével – már fölvette *Nem én kiáltok* című kötetébe.

Fölvette kötetbe a másik, a *Csönd* 1924. januári számában közölt versét is, a *Komor búcsúzás*t is, amelyet előbb szintén ma ismert formájában és ma ismert címével – *Igaz, őszinte búcsú* – adok meg először (a kötetben ugyanis már így jelent meg):

*Bús fejetekbe üzve jöttem.
Mennykövek civódtak fölöttem.*

*Láttam két nagy szemet, bogárzót;
A szép leánynak szoltam pár szót.*

*Tán szoltam néki. Meg sem bántam.
Én soha semmit meg nem bántam.*

*Nincs tartozásom: Mind adó volt,
Mellyel a világ hódolt.*

*Abból se maradt semmi másnap.
S panasz se kell, azt adja másnak!*

*Hogy panaszkodtam néha mégis:
Hát szennyes néha még az ég is!*

*Átélttem már tizenennyolc évet
S láttam, mit ér az emberélet.*

*Nem tarthat mások akaratja,
Én elmegyek, ha kedvem tartja.*

*Szeretsz? ne menjek?... Vérré lestél,
Ó, kínban gyönyörködő testvér!*

E versben is ott lüktet Ady, mégpedig a *Ki látott engem?* magatartása, és természetesen ott érezhető Juhász Gyula jellegzetes kétsorosainak (*Gazdag szegénység, Lázár az égbe*) hatása is. De emlékeztet a költői magatartásforma Ady *A Sátán kevélye* című versének énképére is, amely tehát nem csak formájában, de antinomikusságában is előképnek tekinthető: „Életét végig gögben élje / A Sátánnak fölként kevélye. // [...] Sohse legyen asszony bolondja / S ha él-hal érte, meg ne mondja.” S itt is rálehetünk Baudelaire és Nietzsche nyomára is, mint ahogy a túlstilizáltság és a pózolás mögött már felhangzik a következő évek nem egy motívuma: a „Villámok szeretője”, a világgal büszkén, hetykén szembeszálló költő-harcos képzelet is: önbizalom és távlat. „A vers erélyesen rövid mondatai a kétsorosoknak ezúttal férfiasan-erélyes hangzást adnak; az erjambement-mentesség, az erős sorközépi metszetek, a hangsúlyozott felkiáltások, kettősponttal jelzett szünetek mind a határozott-erélyes színezetet húzzák alá. S amikor vagy két év múlva a *Nem én kiáltok* kötet számára kissé átdolgozza, kihagyva belőle az adys rekvizitumokat, a nagybetűket s a felesleges pózokat, a vers még határozottabban, erélyesebben szól, – nyilvánvaló előzménye a *Tiszta szívvel* magatartásnak.” (Szabolcsi, 410)

De, mielőtt megnéznénk mindkét verset eredeti formájában, vizsgáljuk meg először Hont Ferenc és József Attila kapcsolatát, majd a *Csönd* megjelenési körülményeit! Íme, egy kis utazás az időben: Hont Ferenc – 1955-ben – megírta idevonatkozó visszaemlékezését, amelynek – logikusan – a „Szeged–Budapest–Párizs” címet adta, ez a három város jelenti ugyanis azokat a helyszíneket, amelyek közös életterületet jelzik. Az elsőről – többek között – így vall: „Kiskocsmák irodalmi vitáiban lassan kialakult két tábor; egyik oldalon a l'art pour l'art hívei, másik oldalon néhányan mi, elsősorban a fiatalok közül, akik dacból a l'art pour l'homme jelszavát vettük fel. [...] József Attilával akkor ismerkedtem meg, amikor a két tábor között a szembenállás kezdett kiéleződni, 1922-ben. Attila ebben az időben Makón tanult, és be-bejárt Szegedre Juhász Gyulához, aki többször beszélt nekünk róla. Egy alkalommal, amikor Attila bejött Szegedre, Kormányos István karon fogta, és elhozta hozzánk, hogy összeismertessen bennünket. [...] Nálam volt néhány kötet nemrég megjelent verseskötetéből, azokból dedikáltam egyet neki. A dedikáció így szólt: *Kemény kézzel*.” (Mikor Attila első kötete, a *Szépség koldusa* megjelent, szó szerint ugyanígy dedikálta nekem.) Hosszú sétát tettünk hármasan a Tiszaparton, s nyomban felhasználtuk az alkalmat, hogy mint új harcostársat, csoportosulásunkhoz csatlakozjunk. Meg kell mondanom: Attila igen bizalmatlanul hallgatta érvelésünket, annál is inkább, mert ismerte verseinket, és nem sokra becsülte költői képességünket – amiben kétségtelenül igaza volt.” A továbbiakban eszmei egymásra találásuk és az *Igen* című folyóirat megindításának történetét idézi: „A cím a cselekvés, a társadalomalakítás, a forradalom igenlését akarta kifejezni. Az *Igen*-csoportban közös platformot kellett találnunk, mert stílus, irodalmi megnyilatkozás szempontjából nagy különbségek voltak közöttünk. Egyesek esküdtek a szabad versre, mások a nyugat-európai rimes, időmértékes verselésnek voltak rendíthetetlen hívei. A platformot a tartalmi törekvésben találtuk meg: szembenállás a fennálló renddel, és egy új, igazságos társadalom igénylése.” Időközben József Attila Pestre került, az *Igen*t pénz

híján nem sikerült megjelentetni, de „amikor az *Igen* matinéját 1923. november 25-ére meghirdettük, a műsoron az ő neve is szerepelt, ezzel a címmel: A budapesti *Kék madár* folyóirat munkatársa. [...] Emlékezetes maradt számomra hosszú beszélgetésünk Attilával a nagyszerű matiné után. Feddő szóval, szinte atyai szigorral (másfél évvel volt idősebb nálam) intett, hogy hagyjam abba a versírást, nincs nekem ahhoz tehetségem; legyek színész, rendező és esztétikus. A versírást akkor még nem hagytam abba, de a tanács másik részét megfogadtam, s egy hónap múlva már én is Pesten voltam, ahol színészetet és rendezést kezdtem tanulni Gál Gyulánál.” (József Attila Emlékkönyv, 105-108). A pesti közös élményekkel kapcsolatban érdekes, hogy Hont is elmondja a költőre vonatkozó jellemző sajátosságot, amit egy másik zsidó intellektuel: Sík Sándor is elmesélt: egyikőjük sem tudta, hogy a költő notórius hazakisérő hírében állott, Sikkal mindez a Baumgarten-ünnepség után történt, 1936-ban. Honttal jóval korábban: „A Rottenbiller utcában laktam. Attila hazakisért. A kapuból visszafordultunk, és én kísértem visszafelé a Dob utcán a Körútig. Ezt többször megismételtük. Így vitakoztunk sétálva, meg-megállva hajnalig.” Hontnak egyébként szokása volt, hogy napi találkozásairól, vitáiról feljegyzéseket készített. Visszaemlékezéseiben gyakran idézi saját céduláit. Egy mindkettőjükre jellemzőt rész emelek ki: „Több feljegyzésem maradt meg ezekről a vitákról, amelyekben tapogatózva és naiv megfogalmazásokkal igyekeztünk tisztázni ilyen fogalmakat, mint *vers és próza, ritmus és dinamika, újítás a költészetben, líra és epika, allegória, szimbólum és érzés-realizálás, téma és mondanivaló* stb. A szabad vers és az újítás kérdésében együttesen kialakított álláspontunkat a következő feljegyzésem őrizte meg 1924-ből: »Nagyon divatos mostanában, hogy különböző elméleteket állítanak fel, amelyeknek a szabályai szerint szabadna csak alkotni, s mindazon mű, mely a más törvények szerint épül fel, káros és elvetendő, az illető elmélet szolgálójának a szemében. Ilyen elvek mellett egészséges alkotás elképzelhetetlen. Az alkotónak nem l'art pour l'art kell újat adnia. Az újat adás kényszer, mely magából a kifejezendő tartalomból, a pszichikai anyagból kell, hogy fakadjon. Ha a régi forma nem eléggé alkalmas a kifejezendő tartalom kifejtésére, alkalmasabbat kell keresni. Így jut el az alkotó új eszközökhöz és új formákhoz. Van egy külső körülmény is, amely kényszeríthet az új forma kreálására. Vannak bizonyos műfajok, formák és eszközök, melyek eljutottak a csúcspontra. Máshoz kell tehát nyúlnia annak, aki nem akar epigon lenni. Az alkotónak kötelessége tartalomban, témában, formában többletet, pluszt nyújtani. És ezért kell, hogy előre lépjen.«” Hasonlóképpen bár József Attila szájába adja a következő gondolatsort is szerzőnk, igazából sejtjük, hogy itt magának Hontnak az ízlés- és szemléletvilága köszön vissza, amikor a „jövendő irodalomról” zajlott beszélgetésük lényegét idézi föl: „A célja: az Emberért (és ebből kifolyólag az életért. Ez a l'art pour l'homme). A lényege: *örök törvények* felismerése, megmutatása. (Tehát nem az élet felszínes látása, hanem az impresszionizmus legtökéletesebb ellentéte: mindenből a lényegyet – a törvényszerűt – kifejezni.)” (111-112). Párizsi élményeik azért is érdekesek, mert Hont Ferenc és felesége: Hont Erzsébet, majd szerez szállást József Attilának és viszi el különböző estekre, mutatja be költőknek, színészeknek. Hont segítségével kerül kapcsolatba a költő a *L'Esprit Nouveau* szerkesztőségével és Seuphorékkal, elviszi József Attilát az avantgárdisták estjeire is. Erről így mesél: „Az alapvető ellentét köztünk és a féktelen »vad újítók« között hamarosan nyílt összeütközésben robbant ki, mégpedig akkor, amikor az olasz futuristák, Marinetti és Prampolini vezetésével Párizsba látogattak. [...]”

De térjünk vissza szerzőink ifjúkorába, forduljunk egyik közös első folyóiratuk felé, mely megismerkedésükben is nagy szerepet játszott. József Attila már 1922-ben írt több olyan verset, amelyekben szerepel a csend szó, és amelyekben megfogalmazódik a némaság még ötletszerűen jelentkező gondolata, sőt ugyanebben az esztendőben ír verset ilyen címmel is: *Csend*. A vers nem jelent meg másutt, mint a *Szépség koldusa* című első kötetében. Ezekon a verseken jól érezhető Juhász Gyula hatása, még abban is, hogy ily gyakran kerül szóba a csend (Vö. Juhász Gyula költői nyelvének szótára). Hogy maga a motívum mennyire nem sajátos, jelzi, hogy a korszak fiatal szegedi költőitől-íróitól sem idegen, olyannyira nem, hogy 1923-ban ilyen címmel folyóirat indult meg Szegeden. Maga József Attila is tudósít a lap megindulásáról a Makói *Friss Újság* február 7-i számában. Hogy az aláírás nélküli kis hírt valóban a költő írta, bizonyítja 1923. február 10-én, Koroknay Józsefhez írt levele: „Kedves Mester... Mindjárt, hogy megérkeztem, írtam a Csöndről a Frissbe – de csak annyit, hogy megjelent és tartalmát, meg, hogy mennyibe kerül.” (27. sz. levél, először Péter László 1955, 26–7. közölte). A rövid hír, mely egyúttal a költő első nyomtatásban megjelent prózai írása, így hangzik: „Új szépirodalmi folyóirat indult meg Szegeden, díszes és szép kiállításban: a Csend. Az első szám Babits Mihály, József Attila, Pór Tibor, Terescsényi György és Ungváry Elemér versein kívül Vér György, Szomorú Dezső, Fenyő Andor, Szép Ernő, Lackó Géza novelláit, Kárpáti Aurél és Homályos Ferenc egy-egy tanulmányát, továbbá Móra Ferenc Harbakusz házassága c. folytatásos regényét hozza és a Szemlével záródik. A nívós és sok reménnyel biztató lap ára 200 korona.” (JAÖM III. 7.)

Mit tudunk meg a költőről és a folyóiratról, ha kézbe vesszük a *Csend* három számát? Először is azt, milyen öntudattal szól magáról e kis rövid hírből, hiszen a költőket-írókat nem közlésük rendje szerint sorolja fel, hanem valószínűleg saját értékrendje szerint, melyben csak Babitsot helyezi önmaga elé. Ráadásul ebben is kegyes csalásnak lehetünk tanúi, Babits ugyanis nem önálló költeményével szerepel, hanem egy Baudelaire-vers, *Az eladó múzsa* fordításával. Itt jegyzem meg, hogy Szabolcsi Miklós tehát tévedett, amikor úgy hitte, József Attila csak később (kötetből) ismerhette meg a Baudelaire-verset, hiszen itt láthatta már akár a kefelevonatot is (valószínű, hogy Szabolcsi sem vette kézbe a *Csönd*-nek e számát, amely csak a szegedi Somogyi Könyvtárban található meg). A folyóirat – mint utaltam is már rá – a szegedi fiatalok csoportjának 1919-ben kezdődött lapalapítási kísérletei közé illeszkedik, s a címlapjának bal felső sarkában található felirat szerint a korábban indult *Színház és Társaság* című hetilap égisze alatt szerveződött mint „irodalmi, művészeti, kritikai folyóirat”. A lapot Koroknay adta ki, Vér György és Fodor István szerkesztette. A januártól márciusig megjelent három számban József Attilának több verse is napvilágot látott, az elsőkben az *Önarckép* (a cím alatt apró betűkkel: *1923 január 5 [sic!]*) és a *Komor búcsúzása*, a februárban a *Szerelmes kiszólás*, a márciusban a *Leányszépség dicsérete (Espersit Cacának)*. Ugyanebben a számban a *Szemlé*-ben már meleg hangú szerkesztőségi cikket: ismertetést olvashatunk József Attila kötetéről, a *Szépség koldusáról*. A *Csönd* megszűnése után tartósabb lapvállalkozás, a *Színház és Társaság* követi 1923 őszén. A *Csönd* első számából közvetve magyarázatot találunk a címre is. Vér György szerkesztő *Prológus-féle* című írásában inkább csak jelzés, sejtés az, amit a címválasztás mögöttéről megtudunk: „Csönd volt az élet és csönd volt az éj ... Dicsértessék a Csönd! – mindörökké, ámen – amely teremtőbb ezerszer, mint hangos háborúk.” A kiadó, Koroknay József *Csönd* című írása már többet árul el a folyóirat terveiről, programjáról, de még ez is túlzottan metaforikus ahhoz, hogy konkrétan többet tudjunk meg magáról a csend hívásáról: „... errefelé a mi tájunkon nincsenek hatalmas, évezredes tölgyfa tökkel fedett bércecs óriások; nem zúgják vissza viharok véres jaját égbe növő sziklák és nem indulnak meg kopár tetőkről romboló lavinák. A mi tájunkon csöndes, szürke, magyarpor fedte magyar mélaság nyújtózik a rónákon, ahol csak a termő Életmag végtelen aranyárgája, csak pipacsos pirosság és búzavirágos kékség a színeink. És ős-Szeged mohos lábát fáradt-lassan mossa hegyek és síkok Tiszája. Ám a magyar végek homokján láthatatlan, de hatalmas fala emelkedik Múza-templomának. Csöndes szolgálói örök imát morzsolgatnak a Szépség oltárán; az örök Ember fájdalomait és örök miérteit szedik litániákba és csöndben forgatják gondolatgöngyök drága olvasóját alkotó kezükben. Csöndben csöndül a Múza-templom halk szavú harangja a puszták széles téerein és hívők seregei sereglenek új imaszóhoz. Új irodalom zenéje zeng a hajnalodó vacak éjszakában és rogyant inak új erőket nyernek, fáradt karokban az izom duzzad. Ezzel az új erővel mélyen vetjük ekénk vastag vasát a még fel nem tört, buján parlagozó magyar mezőbe. A mi

tájunkon Múzsza szolgálai csöndes imákat szövögetnek és én, aki huszonegynéhány esztendeje ábécévé vésett bamba ólombabáimmal babrálgatok, fölfogom a jövőbe nézők ígéit és csöndben megszületik a csönd...”

Még egy érdekes, immár Hont Ferencre vonatkozó, filológiai szempontból sem mellékes észrevétel: már korábban is tudtuk (Vö. Szabolcsi, 1963, 406), hogy Hont Ferenc fennmaradt olvasmánynaplójának az egy évben elolvasott könyvek jegyzékében a világirodalom, a magyar irodalom, az irodalomtörténet, a lélektan s az esztétika, a politikai irodalom s a zeneesztétika nem egy műve szerepel. Hihetetlen olvasott volt már egészen fiatalon is. Ady, Kassák, Kosztolányi, Balázs Béla, Rilke, de Csokonai, Schiller, Tolsztoj, Schopenhauer és Freud is szerepel a listáján. De nemcsak olvassa például Freudot, hanem „tolmácsolja” is, ír is róla, s éppen a *Csöndben*, mégpedig annak első számában (1923. január 14-én) Homályos Ferenc néven Freud alapján a következő címmel: *A költés pszichikai okai. Vázlatos gondolatok egy tanulmányhoz. Azaz József Attila már ekkor – tizenhét-tizennyolc évesen – jó „tolmácsolásban” ismerhette meg Freud egy-egy gondolatát.* (Vö. Szigeti Lajos Sándor, 1988: 258–261)

De, nézzük magát a dolgozatot, amelyet érdemes teljes terjedelmében megismerni s tudatosítani közben a kontextust is: azt például, hogy Homályos Ferenc rövid eszmeifuttatása alatt található József Attilának az a két verse, amelyeknek bemutatására e dolgozatban vállalkozunk: az *Őnarckép* és a *Komor búcsúzás*. Tudunk és tudatosítanunk kell (irodalmárokról lévén szó, erről pedig el szoktunk feledkezni!), hogy fiatal emberekről van szó! Hont Ferenc még nem töltötte be a tizenhatodik, József Attila pedig a tizennyolcadik életévét, azaz kamaszos szerelemvágyuk, ha úgy tetszik: nőhiányuk is testet ölt írásaikban. Homályos Ferenc dolgozata így szól: „A költés közvetlen oka: az egyént zavaró érzés és gondolatkomplexumok kiküszöbölése. Az ihlet nem más, mint tudatalatti telítettség. A költő napi teendői közben számos érzés és gondolatkomplexumot (melyek a költésnél mint alkotóelemek szerepelnek) kénytelen pillanatnyilag elfojtani, miáltal azok a tudattalanba süllyednek. »A tudattalan lelki rétegnek meg lenne a készsége arra, hogy a tudatos gondolatokkal való asszociáció révén a felszínre kerüljön, ha valamiféle erő nem gátolná, hogy tudatosra legyen.« (Freud) A gátló erő itt az illető egyén akarata, mely távol tartja az ugyanazon időben lefolyó cselekvési vagy gondolati folyamattól a zavaró komplexumokat. A költés pillanatában ez a gátló erő megszűnik, vagy legalábbis alábbhagy, minthogy a költő, hogy úgy mondjam, »szabadjára ereszti gondolatait.« Ezért tudatalatti a költés. A tudatnak csak rendező és racionalizáló szerepe van. 2. A költés egy *sexuális részletösztonnek, a mutogatási kedvnek átszellemített formája*. Az előbbi sorok olvasása közben méltán fölmerülhetett az a kérdés, hogy a zavaró komplexumok kiküszöbölése miért éppen irodalmi formákban történik, hiszen ezeket más utakon is ki lehetne küszöbölni. Úgy van, a zavaró komplexumokat más utakon is el lehet távolítani, csak hogy ezek az utak egyénenként változnak. A komplexumok kiküszöbölésének különböző [sic] módjait az egyén fejlődésének körülményei és az ösztönöknek pubertáskori elrendeződése határozza meg. Freud elmélete szerint a gyermeki sexualitás részletösztonnökből tevődik össze. Ilyenek pl. a szadizmus (és mazochizmus), nézési és mutogatási kedv. Ezek az ösztönök az infantilis korban még függetlenek a fajfenntartás funkciójától, ellenben arra szolgálnak, hogy a kellemes érzetek különféle fajtáit felébresszék. A szadizmus, a kegyetlenkedési hajlam, a nemi ösztön támadásai és hatalombavételi összetevőjének felel meg. A nézési kedv, a nemi tárgy vagy a nemiséggel összefüggő produkciók kíváncsi nézegetésében nyilvánul meg, míg a mutogatási kedv ennek ellenkezője. Ezek a részletösztonnök a pubertás után csak annyira maradnak meg eredeti formájukban, amennyire a nemiaktus elősegítésében szükségesek. Tehát egyrészt a genitális zóna uralma alá kerülnek, másrészt átszellemítődnek. Az átszellemítésnél a nemiség egyes forrásainak túlerős ingerei módot nyernek arra, hogy más területekre ömöljenek át s ott érvényesülhessenek: így az önmagában véve veszélyes alkati tényező a lelki teljesítőképesség nem csekély gyarapodásához vezet. Például a tudásvágy egyrészt a hatalombavétel átszellemített módjának felel meg, másrészt a nézelődési kedv energiáját működteti. Minden alkotóművészi megnyilatkozás pedig a mutogatási kedv átszellemített formája. A költészet pedig alkotóművészet. Tehát a zavaró komplexumokat csak az az egyén küszöböli ki irodalmi formákban, kinek fejlődésének körülményei költésre adtak alkalmat és kinek nagymérvű mutogatási kedve átszellemítődött. 3. A költés kapcsolata a sexualitással. A részletösztonnök átszellemített formájukban is megtartják *sexuális természetüket*. Így a mutogatási kedv átszellemített formájában a költésnél, az egyén testrészei helyett benső, azaz lelki életét tárja fel. A költésnek a sexualitással való kapcsolata egyik magyarázata a férfiköltők számbeli fölényének a nőköltők fölött. Weiningernek az a tétele, hogy a nő szemérmetlen, míg a férfi meztelenségét leplezni igyekszik, addig a nő feltárni azt: nem más, mint kimondása annak a tételnek, hogy a nőnél a mutogatási kedv megmaradt eredeti formájában (természetesen a genitális zóna uralmának alávetve), míg a férfinél átszellemítődött. Ezt a tételt a következő formában el is fogadhatjuk: A nőnél a mutogatási kedv inkább eredeti formájában mutatkozik, míg a férfinél *inkább* átszellemített formában. Ennek pedig igen egyszerű magyarázatát adja Remy de Gourmont »A szerelem fizikájá«-ban. Ugyanis a női szépség felsőségebb a férfiénél s ennek egyedüli oka a vonal egysége. A női test harmóniája már geometriailag is sokkal tökéletesebb, különösen ha férfit és nőt a vágy idején szemlélünk. A nő, akinek mozdulatai mind testének belsejében történnek meg és csak testének hullámverésében mutatkoznak, megtartja teljes esztétikai értékét, míg a férfi mintegy lealacsonyítva jelenik meg, ha vágy idején teljes meztelenségét feltárja. Minthogy a mutogatási kedvnél a másik fél érdeklődésének ébrentartása és értékelésének kivívása a cél, azért érthető, hogy a nő igyekszik meztelenségét feltárni, mert felsőbbes szépségének mutogatásával nemi értékét emeli, míg a férfinél ugyanezen okok miatt áll az ellenkezője. Ezért itt a mutogatási kedv nagyjából átszellemítődött és ez okozza a férfi költők számbeli többségét.” S ekkor és éppen itt jön József Attila két verse, amely olyan, mintha csak illusztrálná a mondottakat. Az első *Őnarckép 1923 január 5* címmel. Most már a *Csönd* című folyóiratbéli változatot közlöm, jóllehet, mint láttuk, a költő később alaposan átírta a szöveget!:

*Dacos, vad erdő sűrű nagy hajam.
Már meggyötörte asszony-ujj viharja,
Csók-baglyok lelke néha megzavarja.
S alatta zúg a gondolatfolyam.*

*Milyen mély medrű, nem tudom, de mély.
Hullákat hord és mind magába mossa.
Nagy homlokom a Vaskapu-szorossa,
Hol rég utat vágott a szenvedély.*

*Zord partján – hol szépen szökne híd,
Melyen portyázni vad-csókú tatár megy –
Öröksibongó, vijjogó madárhegy:
Sötét gond rakja bama fészkeit.*

Szívemben vágyhegyláng, jaj-kráteres;

*Még forró, fülledt nyár vonaglik völgyén
S dermedt, havas csúcsán vadul üvöltvén
Egy örült lélek máglyákat keres!*

Ha e versben a freudi (Hont Ferenc-i) „gondolatkomplexum” párhuzamosul a versbéli „gondolatfolyam” kifejezéssel, a másik versben – Ady hatása mellett – a szexuális vágy és félszepség, az öntudat és a spleen váltakozása köti össze a két fiatalember gondolkodását és érteit, s ez a *Komor búcsúzás*, amelyben ugyanazt érhetjük tetten: a kamaszos nagyképűséget, „kivagyiságot”, valójában pedig a nő égető hiányát, hiszen fogalmazzunk csak bátran és profán módon: könnyen lehet, hogy egyikőjük sem látott, tapasztalt még közelről nőt, s tudjuk, hogy József Attilát is éppen ekkor foglalkoztatta legerősebben a szexualitás, Saitos Gyula emlékezése szerint Ungváry Elemérnek nagy gyűjteménye volt erotikus könyvekből, a költő ezeket is nézegette, Kemény Sándornak pedig írt néhány erotikus verset, melyek közül az éppen 1924 januárjáról keltezett *Szonett a nyelvéről* című maradt meg (állítólag még két ilyen verse volt) (Szabolcsi, 440). A *Szonett a nyelvéről* a későbbi kiadásokban alcimeként olvasható *Az örök Polyphemos* című műnek, melyet a Rógtönzések, tréfák, személyes érdekű apróságok közt tartottak nyilván a szerkesztők. Szövege így szól: „Polyphemos hajdan mögötte mind, / ha málészájú emberekre bukkant, / a fáraó előtt egy szó sem mukkant / s hallgatva bújt el szent mögötte mind. // Középkor. A világ egy szemre int, / császár, vagy pápa várakban, odúkbán, / hízelgők nyelve lyukat fúr urukban / és napjainkban hódolnak megint. / Az Úr ha jön, szőnyeget, zászlót s ingó / pokrócot minden ablak ő felé hoz, / így üdvözölsz kilógó fakult nyelvvel, / mikor combom úgy reng, miként a hintó / s reád kacsint belőle sárga szemmel / a rótszakállú, roppant / Polyphemos. (1924 január 9)” (sic). Itt nyilvánvaló az utalás mind az ősi vadságra s benne a férfiaságra, mind a szerelem hiányára, hiszen Polyphemosban egyszerre idéződik meg a vadságot szimbolizáló egyszemű óriás, akit Odüsszeusz megvakít, hogy menekülni tudjanak előle, mind pedig a hiába sóvárgó férfi alakja, az a Polyphemos, aki beleszeret Galateia tengeri nimfába s a viszonzatlan szerelmet táncsal és zenével csillapítja. De – különösen a zárás szerint – a mitológiai figura megképezhet fallikus szimbólumot, jelentheti – a poén mindenképpen – magát a falloszt is. Mindezek után talán már másként tudjuk olvasni és érteni a *Komor búcsúzás*at is:

*Gőgösen, egymagamba jöttem.
Nagyur vagyok. Nemis köszöntem.
Láttam két nagy szemet, bogárzót,
A szép leányhoz szóltam pár szót.*

*Tán szóltam néki. Meg se bántam.
Aztán ha bántam. Magam bántam.
Nincs tartozásom. Mind adó volt,
Mivel az Élet szűken hódolt.*

*Szűken fizet a Messiásnak.
S panasz se kell, azt adja másnak.
Hogy panaszkodtam néha mégis:
Hát szennyes néha még az ég is.*

*Átélttem épp tizenhét évet,
Tudom mit ér az emberélet.
Nem tarthat mások akaratja,
Én elmegek, ha kedvem tartja.*

*Jó volna tán egy asszonyt vinnem.
Csak szólnom kell. S megek már innen.*

E két fiatalember e rövid egyidejű megidézése talán nem volt fölösleges, bizonyít(hat)ta is, talán érdemes néha abba is belegondolnunk, milyen szándékok, pszichés képzetek vezérelhették a szerzőket az alkotás pillanatában. A történettudománynak létezik egy ága, amelyet pszichohistóriának hívnak, s amely azt kutatja, a háborúkba, forradalmakba induló tömeget alkotó egyes ember, az „egyszerű” ember milyen indítékokkal vett részt a történelmet alakító eseményekben. Érdemes talán néha az irodalomra vonatkozóan is meghonosítani e módját a múltidézésnek.

Irodalom

- *Búvópatakok. A két világháború közötti baloldali folyóiratok szerkesztőinek, munkatársainak emlékezései.* Gyűjtötte és sajtó alá rendezte: M. Pásztor József. A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadványa. Budapest, é.n.
- Csaplár Ferenc: *A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma.* Akadémiai, 1967.
- Homályos Ferenc: *A közlés pszichikai okai. Vázlatos gondolatok egy tanulmányhoz.* Csönd, 1923. január 14.
- József Attila *Emlékkönyv.* Szerkesztette Szabolcsi Miklós. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957. 104–125.
- *József Attila válogatott levelezése.* Új Magyar Múzeum 11. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Fehér Erzsébet, Akadémiai, 1976.
- *József Attila Összes Művei.* III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok. Sajtó alá rendezte Szabolcsi Miklós. Akadémiai, 1958.
- *József Attila Összes Versei.* 1. 1916–1927. Kritikai kiadás. Közzéteszi Stoll Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- *Juhász Gyula költői nyelvének szótára.* Szerk. Benkő László. Akadémiai, 1972.
- M. Pásztor József: *József Attila műhelyei.* Lapok, szellemi és irodalmi csoportosulások. Kossuth Könyvkiadó, 1975.
- Móra Ferenc: *Beköszöntő gyanánt.* Szegedi Szemle, 1928. 1. 1.
- N. Horváth Béla: *József Attila.*
- Péter László: *József Attila emléke Csongrád megyében.* Szeged, 1955. Újabb: *József Attila közöttünk.* Somogyi Könyvtár kiadása. Szeged, 1980.
- Péter László: *Szeged irodalmi emlékhelyei.* Szeged, 1974.
- Péter László: *József Attila nyomában.* Válogatott írások. Argumentum 2000.
- Pünkössti Andor: *Valóságos tér, szimbolikus játék.* ASZ, 1937. 1. 43.
- Szabolcsi Miklós: *Fiatal életek indulója. József Attila pályakezdése.* Akadémiai, 1963.

- Szabolcsi Miklós: *Érik a fény. József Attila élete és pályája 1923–1927*. Akadémiai, 1977.
- Széles Klára: *...minden szervem óra József Attila költői motívumrendszeréről*. Magvető, 1980.
- Szigeti Lajos Sándor: *A József Attila-i teljességigény. Motívumértelmezések*. Magvető, 1988.
- Tolnai Gábor: *Hont Ferenc koporsójánál*. Kortárs, 1979.
- Tverdota György: *József Attila*. Korona Kiadó, 1999.